

Symboliek op oude grafzerken

Aflevering 54

Door
Jan Rittersma

De gang naar een kerkhof of een begraafplaats zal voor de meeste mensen geen dagelijkse gang zijn. Mocht u toch eens een oud kerkhof bezoeken, dan moet u bij die gelegenheid eens letten op de grote, liggende zerken. Op veel van die oude grafzerken uit de vorige eeuw, staat dikwijls een interessante tekst. Nog interessanter is het gebruik van symbolen en tekens op die oude zerken. Meestal lopen we eraan voorbij. Vooral ook, omdat de kerkhoven en begraafplaatsen in den lande en zeker hier in Noord-Groningen, zich kenmerken door soberheid en eenvoud. Daarom is het te meer een reden om de teksten, tekenen en symbolen op de oude grafzerken eens nader te bezien en te beschrijven. Vooral omdat het feitelijk een prachtig stuk „plattelandscultuur” is. De meeste zerken zijn bewerkt door gewone steenhouwers van de dorpen en buurtschappen. Symboliek en grafchriften op de zerken in de kerken en op de kerkhoven in Noord-Groningen zijn zeker een beschrijving waard.

ANNO 1752 DEN 21 SEPTEMBER IS GESTORVEN DEN EERZAAMEN **LUIJF TONNIUS** IN LEVEN WOONAGTIG GEWEEST OPT OOSTERVELD IN T 87STE JAAR ZIJNS OUDERDOMS DOOR DE DOODT UIT DIT LEEVEN GESCEIDEN VERWAGTENDE MET ALLE WARE GELOVEN OPSTAN DOOR JESUM

WAGTENDE MET VIGEN EEN ZAALIGE DINGE ALLEEN CHRISTUM.

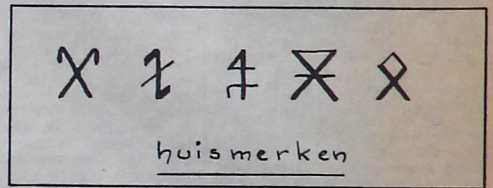
Treurbomen ziet men vaak op oude zerken

In het jaar 1910 verscheen bij J.B. Wolters in de Stad een boek, getiteld: „Grafchriften in Stad en Lande”, samengesteld door Jhr. Mr. J.A. Feith, Prof. Dr. C.H. van Rhijn, Jb. Vinhuizen en Dr. G.A. Wumkes. In het voorwoord schrijven bovengenoemde heren o.m. het volgende: „Dit boek dankt zijn wording aan de pijnlijke ervaring, dat de oude grafzerken tussen Eems en Lauwers in een staat van grove verwaarlozing verkeren. Eerwaarde, fraaie stenen worden als stoepen en drempels misbruikt of zijn in verkenshokken en regenbakken aan het oog onttrokken. Andere zijn in kerkpaden door slijting schier onleesbaar geworden. Op deze wijze dreigt een schatkamer van historische, genealogische en godsdienstige bijzonderheden verloren te gaan. Van de pogingen om uit deze schipbreuk te redden wat er nog te redden viel, ontvangt men thans het resultaat!”

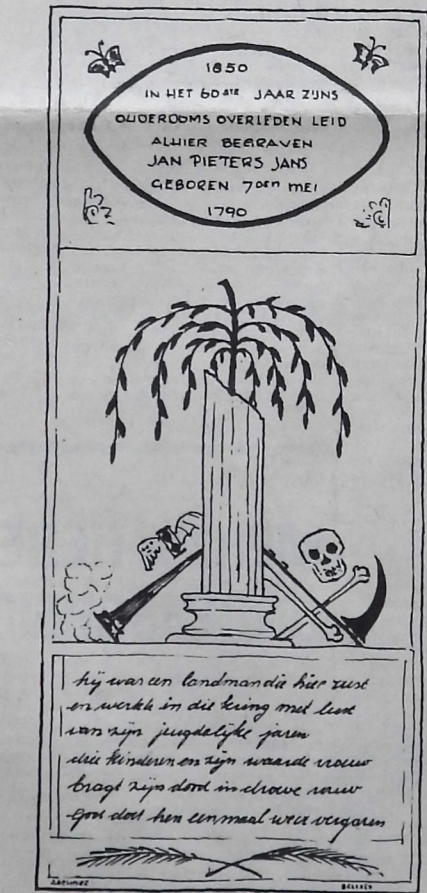
van de vorige eeuw nam het gebruik van huismerken op de grafzerken af. De oude grafzerken van vroeger hadden de beschouwer iets te vertellen. Behalve uit de tekst sprak dit dikwijls ook uit de symbolen die veel of weinig gebruikt werden. De symboliek die in de diverse graftekens besloten ligt, willen we eens nader beschrijven. Allereerst vindt men vaak doodssymbolen op de zerken. Doodssymbool bij uitstek is het doodshoofd, met daarachter de gekruiste dijbeenderen. En verder de zeis of de sikkel en de bijbel, al of niet in combinatie met het doodshoofd en de dijbeenderen, of afgebeeld aan de voet van een boom of tronc.

op grafzerken een weinig christelijk symbool van het eeuwige leven hierna. Misschien ligt de verklaring hierin, dat de slang dikwijls het symbool van de duivel is. Of onze voorvaders dit ook zo bedoeld hebben, is nog maar de vraag. Dan komen we nu bij de symbolen van Geloof, Hoop en Liefde. Het zijn graag gebruikte symbolen op zerken van in Christus gestorven voorouders. De zinnebeelden van Geloof, Hoop en Liefde zijn respectievelijk een kruis, een anker en een hart. Deze symbolen worden vaak in combinatie gebruikt. Het anker als symbool der hoop is een zeer oud christelijk symbool, dat steunt op Paulus' woord in Hebr. 6, v. 18 en 19. Het kruis is een zeer veel gebruikt symbool. Er zijn maar liefst 26 diverse vormen van het kruis bekend. Het meest bekend is het Latijnse Kruis (crux immissa), dat de waarschijnlijkste vorm van Christus' kruis aangeeft. Dit kruis treft men dan ook het meest op de grafzerken aan. Het is in dit verband wellicht interessant te vermelden, dat het beruchte 'hakenkruis' van Hitler en zijn SS niet een uitvinding van hem of zijn beweging was, maar het zg. kruikkruis. Het is het Bourgondische kruis of het Griekse kruis met krukvormige beëindigingen. Het Griekse kruis heeft de vorm van een plusteken; dit even ter zijde. Dan vinden we op de oude zerken verschillende blad- en bloemmotieven. Het bladmotief vinden we in de samenstelling van de krans. De krans, of beter gezegd de erekrans, was oudtijds het zinnebeeld der overwinning. Ook de palmtak was een overwinningssymbool. Beide komen in het verleden voor als algemene attributen der martelaren. Wanneer deze symbolen op grafzerken voorkomen, hebben we te denken aan b.v. het Schriftwoord: „Voorts ligt voor mij gereed de krans der rechtvaardigheid...” (2 Tim 4, v. 8). Als versieringsmotief werd vaak het acanthusblad gebruikt. Als bloemsymbolen komen de roos en de lelie voor. De roos is het zinnebeeld der liefde, der schoonheid, der vreugde en der stilzwijgendheid. Op de oude zerken ziet men soms een bloeiende roos, waarvan de stengel geknakt is. Het beeld spreekt voor zichzelf. De lelie is het symbool van blankheid, reinheid, maagdelijkheid en onschuld.

anders. Het was in vroegere tijden dikwijls te duur om een schilder binnenshuis aan het werk te hebben. Alleen de welgestelden, zoals de rijke boerenfamilies konden zich dit

Welnu, het resultaat werd een boek, waarin om precies te zijn, 2165 grafchriften werden verzameld en opgetekend: een gigantisch karwei. Zo groots hebben wij onze naspeuringen niet gedaan. We bezochten een kleine 20 kerkhoven en begraafplaatsen in Noord-Groningen voor de samenstelling van dit artikel. Het voorkomen van oude grafzerken kan men splitsen in twee categorieën, n.l. de zerken die in de kerken geplaatst zijn en de grafzerken die liggen op kerkhoven en begraafplaatsen. We hebben ons beperkt tot de laatste groep. Vóór 1828 was het betrekkelijk een uitzondering, dat de grote liggende grafzerken op kerkhoven gelegd werden. Vanaf 1 januari 1828 was het n.l. verboden in de kerken te begraven. Mr. Feith en consorten hebben bij de samenstelling van het hierboven genoemde boek 1828 als 'eindjaar' genomen. In het boek komen dan ook geen beschrijvingen etc. van grafzerken voor van na 1828. Wij hebben de gehele 19e-eeuw als periode genomen, vooral omdat de jongste eeuwwisseling een ommekeer te zien geeft in de verschijningsvorm der oude grafzerken.

permitteren. Zo kwam het, dat de schilder in de winterperiode veel minder werk had. Veel dorpschilders verdienen daarom bij, door één of meerdere grafzerken te bewerken. Hieruit valt meteen af te leiden, dat hiervoor besproken grafzerken meestal bestemd waren voor de welgestelden. Zo kende elk Groninger dorp in vroeger dagen z'n eigen steenhouwers en schilder/steenhouwers. Met geduld en dikwijls met vakmanschap voerden deze ambachtslui hun opdrachten uit. We kunnen helaas niet volledig zijn, maar we voelen ons min of meer verplicht enkele namen te noemen dorpskunstenaars voor het voetlicht te brengen. Het waren de Fabers uit Leens, J. van Oosterom te Holwierde, Fraaijema van Zeerijp, Meenen en Ausera te Uithuizermeeden, K. Marrenga en B. Meyer te Leens, J. Dijkhuizen te Godlinze, Glas te Uithuizen, J.E. Faber te Eenrum en verder de steenhouwers Kalf, de Vries en Switters en Terpstra te Groningen. Het zijn maar enkele namen, want er werkten nog veel meer mannen in dit ambacht. Met ijzere geduld beielden de mannen de figuren en letters in de harde steen. Hier volgt nog zo'n grafchrift: Op het kerkhof te Pieterburen. Ter gedachtenis van KLAAS KLAASENS THEMA geboren de 21 Augustus 1753, overleden de 7 April 1819. Als wapen staat op deze zerk: een ploeg bespannen met twee paarden.

Uit de lange en gevarieerde reeks grafzerken nemen we een willekeurig voorbeeld: Op het kerkhof van Baflo: „CORNELIS DOORNBOSCH zoon van J.C. DOORNBOSCH en I.P. MEEKHOF woonachtig op Meima tot Rasquert. Op den 3den September 1817 wierde zijn Levens-draad in den bloeienden ouderdom van 7 Jaren en 3 maanden afgemaaid, waarvan het stoffelijk overblijfsel alhier in vrede rust”. Dan volgt er een grafchrift in rijm van 10 regels. Als wapen staat op deze steen een huismerk, vergezeld van de letters C. en D. Aan symboliek is op deze zerk niets te vinden. Waar we wel even bij willen stilstaan, is het voorkomen van de zg. huismerken op de oude grafzerken. Vooral op de zerken uit de tijd vóór 1800, komen dikwijls huismerken voor. Het gebruik van huismerken is vroeger zeer algemeen geweest. De huismerken behoren, met de runen en de sibbetekens tot de zinnebeelden. Over de zinnebeelden alleen al, zou een boek te schrijven zijn. Het gebruik van huismerken had zich niet alleen beperkt tot grafstenen en wapen, maar ook in notariële acten werden de huismerken gebruikt als ondertekening. Ze zijn als het ware op te vatten als een soort geslachtswapen, dat steeds van oudste zoon op oudste zoon overging. Vaak hadden jongere zoons als huismerk eenzelfde stamvorm, die iets werd gewijzigd door er een streepje aan toe te voegen of af te laten. Hierdoor was dus de afstamming van een familie of geslacht te lezen uit het gebruikte huismerk. Vooral bij de eigenfde boerengeslachten kwamen ze veelvuldig voor. Het huismerk was niet zo maar een liefhebberij of gelijk te stellen met een kruisje van hem, die de schrijfkunst niet machtig was, maar het was een rechtinstelling van onze voorouders. Het heeft z'n plaats in ons oud-vaderlands recht. Naast het wapen van de edelman en de borgheren, stond het huismerk van de boer en burger. De ouderdom van de huismerken is niet met zekerheid bekend, we weten slechts, dat ze voor het eerst in de dertiende begin veertiende eeuw gebruikt werden. Het huismerk is een stuk Nederlandse volkszede, dat ook in Noord-Groningen algemeen werd toegepast, zeker op grafzerken. In de loop

In de antieke kunst wordt de Dood voorgesteld door een knaap met een omgekeerde fakkel. Dit motief ziet men wel eens op christelijke sarcophagen. Op de oude grafzerken bleef alleen de omgekeerde fakkel over. De toorts of fakkel, die omlaag gehouden wordt om gedooft te worden, symboliseert het levenslicht dat gedooft werd. Een ander doodssymbool is de zandloper, een veel gebruikt symbool. De zandloper of het tijdglas duidt op de kortstondigheid van het leven en op het gestadig naderen van het stervensuur. Dit symbool komt pas tegen het einde van de Middeleeuwen als zodanig voor. Sinds ongeveer 1700 komt dit symbool ook voor met aan weerszijden vleugels. Soms twee vogelvleugelen, maar ook (en vaker) één vogelvleugel en één vleugel van een vleermuis. In het eerste geval kan men denken aan het leven dat snel met de tijd vervliegt en in het laatste geval dat de tijd even snel vliegt, zowel bij dag (vogelvleugel) als bij nacht (vleermuisvleugel). Een symbool dat men geregeld op de zerken aantreft is de vlinder. De symboliek van de vlinder is tweeledig: in de eerste plaats is de vlinder het symbool der ziel en de onsterfelijkheid en in de tweede plaats is door ontwikkeling van rups tot pop en van pop tot vlinder dit symbool een beeld der verrijzenis in het algemeen en de opstanding van Christus in het bijzonder. De slang die zichzelf in de staart bijt en een cirkel of een ovaal vormt, is de zg. Ouroboros. Het is een oud symbool der eeuwigheid. Dit symbool komt dikwijls voor op grafzerken, waarbij de naam van de overledene in het door de slang gevormd ovaal staat. Volgens prof. dr. J.J.M. Timmers in z'n boek „Symboliek en Iconographie der Christelijke kunst” is de Ouroboros, die in haar staart bijt (geen begin en geen einde), afgebeeld

op een grafzerk in Den Andel staat een vallende boom zonder bladeren, met slechts enkele besnoede takken. Linksboven deze vallende boom staat de zoon van Gods Almacht, onder welks stralen de boom ter aarde valt. Gods Almacht en Alziendheid wordt op grafzerken dikwijls afgebeeld door een zoon, waarin een menselijk oog. Alle bovenstaande symbolen komen meestal in combinatie voor op de zerken, vergezeld van familiewapens, teksten, gedichten, versieringsmotieven en soms ook letters en cijfers. Een enkele keer leest men de afkortingen: R.I.P., dit is het latijnse 'requiescat in pace' (hij ruste in vrede). Ook het 'Memento Mori' (gedenk te sterven) komt voor. Ook ziet men op de zerken afbeeldingen, die te maken hebben met het beroep van de overledene. Een aardig voorbeeld hiervan vonden we op het kerkhof te Westernieland. Op de gedenksteen van Tjark Derks Visser, geb. in 1779 en overl. in 1873 staat een vissersboot, met daarin twee robbenjagers. Deze mannen jagen achter twee in de steen gebeitelde zeehonden aan. Het is bepaald geen kunstwerk, maar toch een prachtig voorbeeld plattelandsvlijt. Verder staat er op deze grafzerk o.m. de volgende tekst:

Al wie dees grafzerk ooit komt lezen, Ziet hier een blijk van sterfelijkheid. Hoe sterk gij zijt, gij zult eens wezen Als hij die hier begraven leit. Hem, die in 't laatste van zijn jaren Gezicht en levenskracht begraf, Rust nu, gevolgd door veel gevaren, Van aards gewoel in 't eenzaam graf.

Het langste en meest curieuze grafchrift dat we tegenkwamen, was gehouden in een grafzerk op het kerkhof te Uithuizermeeden. Met dit grafchrift willen we dit artikel besluiten. 1805 Den 19 November is de Eerzame JACOB ALDERS zoon van ALDERT JEBBES en FENJE JACOBS Woonachtig op de Meeden in het 36ste jaar zijnes ouderdoms overleden. Wapen: een boerenwagen met twee hollende paarden.

Gedenkt al wien dit Schrift kooft Leezen An mij, die deze Zerk bedekt, Hoe broos Kortstondig is ons Leven Na Gods Vrijmachtig zijns bestek. 'k Was midden in mijn Levens Uiren, Gesond en sterk en in den drom, 'k Wens' dat mijn leeftijd voort zou duiren Tot aan den Grijzen ouderdom, Maar, Ach 't Gebeurde in die dagen, Dat ik door Gods Voorzienigheid Moest Rijden met Paard en Wagen, Daar wierd mijn einde Voorbereid, De molen, daar men Gerst laat malen, Daar hield ik Paard en wagen stil, Om Gort aldaar vandaan te halen, Doch anders was des Heeren wil, De Paarden die het Malen zagen, Die Wierden Vreselijk onstield, Die sprongen met mij van de Wagen, Met een verschrikkelijk geweld, Ik had het Leidzeel in mijn handen, Dus was mijn Val zeer Wonderlijk Groot, Mijn Knij verbrizelt met zijn banden, Dit was het middel van mijn dood, Hierna Leefde' hij Ruim twintig weken, Met Pijn en Smarten Overlaan, Totdat zijn Lichaams Kracht bezweken, De weg van alle vleesch moest gaan.

„Tot aan zijn vijfenvijftiger jaren heeft hij de Wadden steeds bevaren. Zeehonden vangen was zijn werk, Bij vlijt en zuinigheid zo sterk om zessendertig jaar alhier, Te leven als een rentenier”

Wanneer de hardstenen zerk nog niet teveel door de tand des tijds is aangetast, is meestal de naam en de woonplaats van de maker nog leesbaar. De naam van de steenhouwer staat vaak rechts onder, aan de buitenrand van de zerk. De steenhouwer schrijven we; eigenlijk is dit niet geheel juist. Vooral in de vorige eeuw was het normaal, dat de schilder van het dorp het steenhouwersgereedschap hanteerde. Op het platteland hadden de schilders 's zomers volop werk met het schilderen van de huizen buitenom. 's Winters lag dit

